
УДК 81'1

Олена Маленко

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків

СОССЮР VS СОССЮР: КРИЗЬ ЧАС У ПОШУКАХ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ІСТИНИ

Рецензія на мон.: **Оксана Просяник.**

Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепції.
Харків: Харківське історико-філологічне товариство,
2018.

Понад століття тому (1915) світове мовознавство отримало неоціненний дар, якому судилося стати символом лінгвістики ХХ століття, — упорядкований і виданий Шарлем Баллі й Альбером Сеше «Курс загальної лінгвістики» видатного швейцарського вченого Фердинанда де Соссюра. Час не лише підтвердив значення цієї праці, а й употужнив її інтелектуальний вплив її на теоретичне мовознавство, що спричинило певну міфологізацію запропонованих у ній ідей.

Канонічна версія відомої концепції спирається на всілілі конспекти слухачів трьох курсів лекцій із загального мовознавства, прочитаних швейцарським ученим у Женевському університеті впродовж 1906 — 1911 рр. Подальша доля цих конспектів відома: саме їх об'єднали в окрему книгу французькі учні Соссюра — Баллі й Сеше. Тенденція піддавати критиці представлені в ній та ототоженні з ім'ям відомого швейцарця лінгвістичні постулати, зародилася ще з моменту виходу книги. Як коментує професор К. Тищенко в післямові до українського видання «Курсу загальної лінгвістики» (1998), на думку колишніх студентів, слухачів лекційних курсів Соссюра, його думки та ідеї зазнали в книзі певного спрощення, що не могло бути не

© О.О. МАЛЕНКО, 2018

помічене тоді; проте масштабне переосмислення цих ідей розпочалося після виходу критичного видання книги 1967 — 1968 рр., яке підготував Енґлер.

Думки Соссюра про мову й мовлення, природу й сутність мовного знака, про індивідуальну й суспільну свідомість мовців, діахронію-синхронію в мові, семіологію, урешті, про людину як творця, носія та споживача мови й досі бентежать лінгвістів, спонукаючи їх до пошуку точніших, власне соссюрівських розумінь *мови* як знакової системи (продукту) та *мовлення* як діяльності, щоразу індивідуального акту волі й розуму, а також методологічних засад її наукового вивчення й опису. Серед цих шукачів лінгвістичної істини — авторка рецензованої монографії Оксана Просяник, коло професійних зацікавлень якої безпосередньо пов'язане з науковою діяльністю Фердинанда де Соссюра. Тож пропонується монографія як спроба реінтерпретації фундаментальних ідей ученого є результатом тривалого, системного, цілеспрямованого вивчення нововиявлених автографічних (рукописних) матеріалів у їхній оригінальній франкомовній версії, а також наявних коментарів та критичних зауваг до них. Це забезпечує новизну й оригінальність представленої праці, а її суголосність часові зумовлена вибором тих аспектів, що перебувають у тонусі мовознавчого сьогодення: онтологія, епістемологія, методологія вивчення мовної діяльності як об'єкта лінгвістики з огляду на антропоцентризм і менталізм мови та функціоналізм і прагматизм мовного знака.

Методологічним підґрунтям для теоретичної ревізії концепції Соссюра авторка монографії обрала функціональний прагматизм, який свого часу запропонував учений і яким передбачається опертя на дві онтологічні ідеї у вивченні мови (антропоцентризм та функціоналізм) й одна епістемічна ідея — «прагматизм як основна діяльнісна засада самого процесу пізнання й оцінювання його результатів» (с. 14). Тож саме з позицій функціонального прагматизму в монографії були деміфологізовані деякі традиційні положення відомого швейцарця й реінтерпретовані коментарі до цих положень. Наукової рефлексії зазнали також певні тези з автографічних текстів Фердинанда де Соссюра.

У чотирьох розділах рецензованої праці представлено основні положення концепції Соссюра у вимірі їх новітнього «перечитання» й переосмислення: *langage* як основний об'єкт мовознавства в концепції Соссюра (I розділ); аналіз і ревізія фундаментальних понять концепції Соссюра: *langue* — *parole* — *discours* (II розділ); аналіз основних постулатів концепції Соссюра під кутом їхньої мовознавчої рецепції (III розділ); проблема філософсько-методологічних засад і джерел концепції Соссюра (IV розділ). Зупинімося докладніше на деяких з означених питань, висвітлених у монографії з огляду на обрану авторкою деміфологізаційну стратегію.

Однією з ключових дихотомій у соссюрівській концепції є *langue* — *langage*, де перше є мова, друге — мовна діяльність. Завдяки авторським інтерпретаціям Баллі й Сеше саме мова (*langue*) постала основним об'єктом лінгвістики для Соссюра, що й сформувало міф про те, що завданням

лінгвістики, за вченим, є вивчення мови, узяті «у собі й для себе». Термін *langage* (мовна діяльність) у «Курсі загальної лінгвістики» посідає вторинне місце. Здійснивши ретельний (зокрема й статистичний) аналіз автографічних контекстів, наявних коментарів до них і критичної літератури, п. Просяник резюмує, що Соссюр послідовно вживає слово *langage*, якщо йдеться про лінгвістику (*la science du langage*), і зазначає, що об'єктом мовознавства мають бути не окремі мови й не лише мова, а *langage* як ціле (тобто діяльність, процес і його результати). Фразу *la science du langage* учений використовує в значенні вивчення мовної системи в абстрагуванні від історії (с. 19). Отже, констатує дослідниця, Ф. де Соссюр «розмежовував і не плував поняття *мова* й *мовна діяльність*», розумів системну сутність мови на відміну від сутності мовної діяльності; «прагнув, аби мовознавство було наукою саме про такий подвійний об'єкт» (с. 257). Можна погодитися з цією думкою авторки, яка не лише працювала з автографічними матеріалами, а й брала до уваги інтелектуальний феномен Соссюра, його онтологічне усвідомлення мови, здатність до наукових узагальнень і передбачень.

Пропонує дослідниця свої міркування щодо найбільш активованого нині термінопоняття дискурс (*discours*). Саме Ф. де Соссюр, а не Е. Бенвеніст, на її припущення, увів до наукового обігу цей термін у його сучасному трактуванні, зокрема на позначення «цілісної інтерактивної функції, що містить у собі не тільки поодинокі процедури, але й тексти в їхній комунікативній взаємності», тобто як «мовлення в його соціальному вимірі» (с. 257). Те, що розуміємо як індивідуально-одичний акт використання мови в інтеракції, Соссюр ідентифікував словом *parole*, що актуалізувало в цьому понятті насамперед акустико-артикуляційні, фонологічні характеристики мовленнєвого акту (там само).

Аналізуючи стан наукового буття понять *мова* й *мовлення* в сучасній лінгвістиці й спираючись на концепцію Соссюра, Оксана Просяник доволі критично коментує наявні й, здавалося б, устатковані моделі іманентних взаємозв'язків цих непростих явищ. Зокрема, вона не підтримує відому пропозицію О. Кубрякової ввести в дихотомію *мова* — *мовлення* додатковий компонент — *мовленнєвий акт* як самостійний елемент, а не конкретний вияв мовленнєвої діяльності. На думку авторки монографії, таке трактування виводить мовну діяльність на метафізичний рівень, тобто за межі мовного досвіду індивідуума (с. 116 — 117). До того ж, це суперечить розумінню Соссюром мовленнєвої діяльності (*langage*) в конкретному мовленнєвому акті. Коректно, але принципово й переконливо дослідниця відстоює соссюрівську (і водночас власну) позицію, наводить потрібні аргументи, що свідчить про її наукову зрілість і самодостатність у розв'язанні вказаної проблеми.

Торкається п. Просяник й такого соссюрівського питання як темпоральний статус мовної діяльності, що завдяки Баллі й Сеше представлено в лінгвістиці на рівні діади *синхронія* — *діахронія*. Сам же Соссюр розумів темпоральне буття мови ширше, трирівнево, апелюючи до понять

панхронія, ідіосинхронія, діахронія. Дослідниця, посилаючись на працю швейцарського науковця, так розтлумачує його позицію (с. 223): «лінгвальний факт передусім є панхронічним — постійним за всіх змін у часі»; «потім ідіосинхронічним — незмінно співвіднесеним з іншими фактами в кожний момент свого існування» (є фактом мови); «нарешті діахронічним — протяжно мінливим і змінним у часі» (факт мовлення). Отже, уточнює автор, мова є ідіосинхронічною сутністю, мовлення — діахронічною; якщо ж вони становлять єдність у формі мовної діяльності (*langage*), то її сутність буде панхронічною, оскільки мовна діяльність одночасно розвивається й залишається собою (там само). Пропоновану Соссюром візію темпоральності мовної діяльності не всі лінгвісти розуміють і декодують, що й спричинило певні її викривлення (авторка докладно коментує рецепцію в лінгвістичному дискурсі цієї складної проблеми, активованої швейцарським мовознавцем, апелює до позицій відомих науковців, підтримуючи або спростовуючи їхні думки).

Цікавим є порушене в монографії питання зв'язку концепцій В. фон Гумбольдта й Ф. де Соссюра, у яких мова розглядається в її соціальному бутті. Простудіювавши позиції обох науковців, а також мовознавчі розвідки, в яких здійснено аналіз цих положень, лінгвістка пропонує своє трактування тотожного й відмінного в них, зосередившись насамперед на проблемі онтологічного носія мови й суб'єкта мовної діяльності в концепціях Гумбольдта й Соссюра і на тому, як ідентифікували мову й мовну діяльність обидва вчені (с. 236 — 238). Саме ці аспекти, на думку Оксани Просяник, відрефлексовані ними по-різному, відповідно до власних світоглядних домінант і лінгвістичних тенденцій доби.

Дослідниця висловлює свою думку з цього питання. У відомому постулаті про мову як об'єднану духовну енергію народу, закарбовану в певних звуках, Гумбольдт визначає народ онтологічним носієм мови й суб'єктом мовної діяльності; у Соссюра ним є людська особистість як представник суспільства й людства, гумбольдтівська *energeia* відповідає в нього поняттю *langage*, що в цілому не суперечить онтологічному усвідомленню обома вченими мови як діяльності. Проте для обох є різним суто лінгвістичне трактування мови: для Гумбольдта мова — це система зовнішніх і внутрішніх форм, для Соссюра — система відношень (с. 238). Загалом же, констатує дослідниця, залишається дискусійним питання, чи був Соссюр хоч якоюсь мірою гумбольдтіанцем, адже не всі положення представників цієї школи були прийнятні для швейцарського науковця.

У рецензованій праці висвітлено й методологічні позиції Соссюра щодо самої лінгвістики як науки про мову. Внесок ученого в лінгвістику Оксана Просяник порівнює з вагою і внеском Еммануїла Канта в ідеалістичну філософію (див. посилання авторки на слова Арнольда Чикобави, с. 257).

Жанровим форматом рецензії на наукове видання передбачається стислий аналіз його проблематики, виконаних авторських завдань та отриманих результатів, що становить певну інтригу для потенційного читача, спонукаючи його до власного ознайомлення з текстом. Монографія

Оксани Просяник варта того, щоб її прочитали українські мовознавці: адже тут зібрано, досліджено, осмислено унікальний фактичний матеріал — нововиявлені автографічні контексти оригінальних праць Фердинанда де Соссюра, які тлумачить і коментує авторка з великим пієтетом до постаті науковця, бажанням віднайти лінгвістичну істину, закладену ним у відомій концепції. На сторінках монографії вона дискутує не лише з першими видавцями «Курсу загальної лінгвістики»; для переконливості пропонує коментарів і висновків дослідниця залучає думки й положення відомих українських та зарубіжних мовознавців, створює атмосферу інтерактивної полеміки, залучаючи читача до інтелектуальної рефлексії. Можливо, для когось пропонувані п. Просяник висновки також стануть предметом дискусій і сперечань, та це й добре, адже наукова думка лише гартується й прозорішає в обговоренні. Сподіваємося, що рецензована монографія знайде свого читача, готового відкрити нового Фердинанда де Соссюра у версії, наближеній до істини.

Рецензію отримано 07.08.2018

Olena Malenko

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv

SAUSSURE VS SAUSSURE: THROUGH TIME IN SEARCH OF LINGUISTIK TRUTH

Book review on: *Prosiaynk Oksana*. Ferdinand de Saussure: demythologization of the concept.

Kharkiv: Kharkiv Historical and Philological Society, 2018.